

'Baerne'

Tijdschrift van de Historische Kring "Baerne"

Redactie : H. Bronkhorst
E.J. Heun-ten Holt
J. Kruidenier
E. Witsenburg-Horsman

Typewerk : M. van der Laan-Reitsma

Redactie-adres : E.J. Heun-ten Holt, Bilderdijk-
laan 19, 3743 HR Baarn, tel.
02154 - 18757.

De Historische Kring "Baerne" stelt zich ten doel het bestuderen van en belangstelling kweken voor geschiedenis in het algemeen en van Baarn in het bijzonder. Zij tracht dit doel te bereiken door middel van het organiseren van lezingen, excursies, tentoonstellingen en het uitgeven van een eigen tijdschrift.

Naast deze algemene activiteiten bestaat de mogelijkheid toe te treden tot de volgende werkgroepen:

1. Werkgroep Archeologie

Inlichtingen: J.W.A.A. van der Laan, De Schoener 12,
3742 HD Baarn, tel. 02154 - 11656.

2. Werkgroep Archiefonderzoek

Inlichtingen: H.M.M. van Vugt, De Sav. Lohmanlaan 5,
3741 TW Baarn, tel. 02154 - 15766.

3. Werkgroep Interviews en Reportages

Inlichtingen: J.M. v.d. Brink-van Wijkvliet, Prof.
Meijerslaan 10, 3741 XH Baarn, tel.
02154 - 20161.

4. Werkgroep Oudheidkamer

Inlichtingen: W. v.d. Hoek-Baas, Burg. Penstraat 4,
3741 AH Baarn, tel. 02154 - 21470.

I N H O U D

=====

1. Het kerspel Ter Eem
2. Uit mijn keuken
3. De Baarnse jaren van Lodewijk van Deyssel - 1e deel
4. Ingezonden

o-o-o-o

VAN DE REDAKTIE

Op ons "oranjenummer" is enthousiast gereageerd. Niet in de laatste plaats door de Baarnsche Courant, die het artikel van Hans Bronkhorst ongevraagd in haar blad plaatste.

In dit nummer Thomas Cleij aan het woord over spectaculaire vondsten aan de oostelijke Eem-oever.

Elly Witsenburg lardeert de geschiedenis van de Baarnse watervoorziening met de bezigheden van een volmaakte en zuinige keukenmeid Aaltje, die nog geen stromend water tot haar beschikking had.

Lodewijk van Deyssel bewoonde achtereenvolgens twee huizen in Baarn. Hans Bronkhorst beschrijft Van Deyssels levensperiode in het eerste huis "Villetta". In het decembernummer volgt de levensperiode in zijn tweede huis.

Enkele leden reageerden enthousiast op onze oproep kopij in te sturen. Daarvoor onze dank. Wij hadden duidelijker moeten stellen dat alleen die stukken voor plaatsing in aanmerking komen die betrekking hebben op de geschiedenis van Baarn en directe omgeving. In dit nummer vindt u uit deze reacties een boekbespreking van mevrouw J.A.H. Beeke uit Veenendaal.

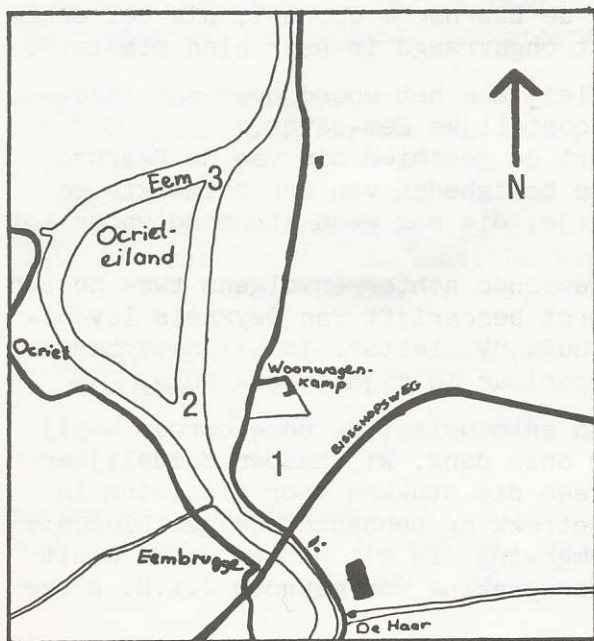
o-o-o-o

HET KERSPEL TER EEM

Inleiding

In de zomer van 1986 zou in verband met de normalisatie van de Eem een bocht worden afgesneden. Het ging om de bocht bij de Ocriet-fabriek (afb. 1). Dit afsnijden gebeurde deels met behulp van baggerschepen, deels met dieplepelkranen. De door de dieplepelkranen op hopen gezette grond leende zich, anders dan de bagger die meteen werd afgevoerd, voor archeologisch onderzoek. Dit leek niet onwaarschijnlijk gezien de ligging van de afsnijding nabij het voormalig kasteelterrein van Huis Ter Eem. Hier werden al eerder vondsten gedaan. Ook nu werden vondsten gedaan. Zij wezen duidelijk op de aanwezigheid van een nederzetting. Aan de hand van deze vondsten bleek het mogelijk te zijn een stuk geschiedenis te reconstrueren.

Afb. 1.

Situatietekening van de afsnijding.

- 1: ligging van Huis Ter Eem
- 2 en 3: ligging van de twee vondstconcentraties.

Historie

Omstreeks 1100 is men begonnen het land langs de Eem te ontginnen. Recente vondsten van Pingsdorf-aardewerk ten noorden van Amersfoort bevestigen deze theorie (1).

De ontginning startte in Amersfoort en ging langs de Eem naar het noorden. Toen men vrij ver van Amersfoort verwijderd was kregen de pioniers behoefte aan een eigen nederzetting. Men koos een punt op de oostelijke Eem-oever. Rond dit punt ontstond in de late 12e eeuw een nederzetting. Dit punt was om twee redenen gunstig. In de eerste plaats was de Eem hier gemakkelijk over te steken. De tweede reden werd bij de graafwerkzaamheden al snel duidelijk. Ter hoogte van de plek waar de nederzetting moet hebben gelegen komen op sommige punten zandruggen aan het oppervlak. Deze dekzandruggen waren hoger dan de rest van de omgeving en boden dus een goede mogelijkheid om droog te wonen. Een historisch bewijs voor deze zandruggen is de naam Themenesse, welke voor het eerst genoemd wordt in een akte uit 1269. De pioniers woonden op een nes = landtong bij de Eem.

De bisschop zag het belang van deze nederzetting en tevens oversteekplaats van de Eem en hij liet een kasteel bouwen, het Huis Ter Eem, welke voor het eerst genoemd wordt in 1252. De eerste melding van een nederzetting dateert uit 1254, maar de nederzetting zal toch wel ouder zijn dan het kasteel. In die eerste vermelding staat: JURISDICTIONE ET DECIMA IN ORIENTALI PARTE ECCLESIE DE EMA (2). Blijkbaar heeft de nederzetting al een kerk. Het zwaartepunt lag rond het kasteel op de oostelijke Eem-oever.

Als er in het jaar 1300 hulp wordt beloofd aan Amersfoort wordt er in de akte niet meer gesproken van kerspel Ter Eem, maar van Eembruckge. Blijkbaar is er inmiddels een brug over de Eem. De nederzetting kreeg in de loop van de 14e eeuw stadsrechten. Eembruckge bloeide. Deze bloei werd wreed verstoord toen de Geldersen in 1527 het dorp met kerk verwoestten. Het kasteel bleef behouden. Hiermee eindigt de dorpsfunctie van de oostelijke Eem-oever. Wat nog restte van de nederzetting verhuisde naar de westoever. Hier is de nederzetting nooit meer tot echte bloei gekomen.

Vondsten

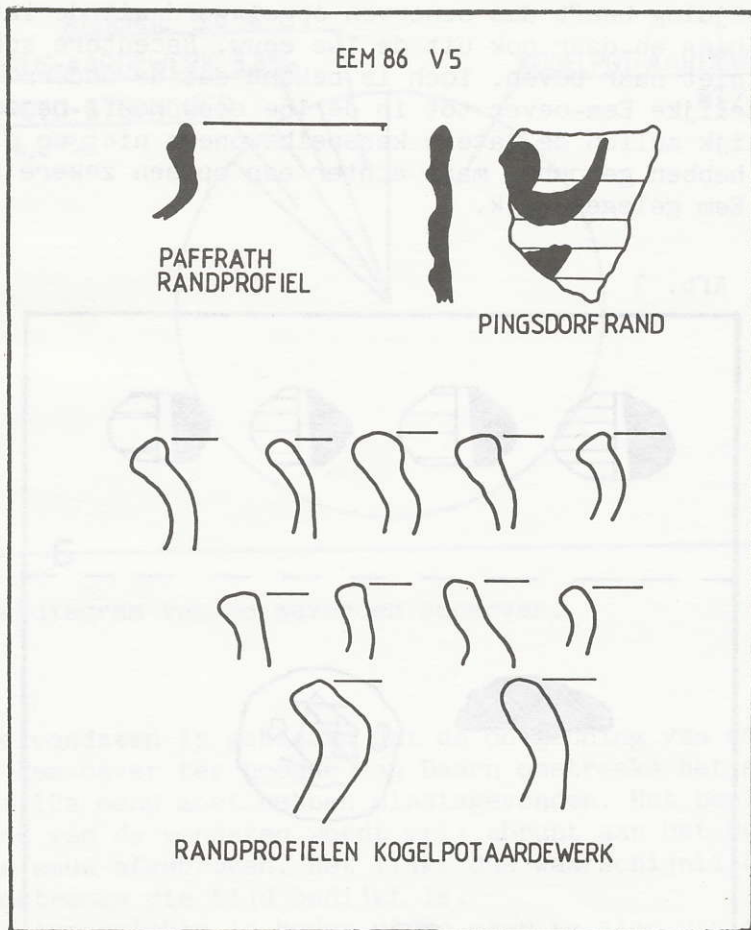
Helaas was er door de wijze van graven door de aannemer niet veel anders te doen dan emmersvol scherven te rapen. Er bleken twee vondstconcentraties te zijn: één dicht bij Huis Ter Eem en één veel noordelijker. Bij de plek dicht bij Huis Ter Eem (afb. 1, nr. 2) kwamen behalve scherven ook palen en andere funderingsresten naar boven. Uit bronnen was als eerste vermelding het jaar 1254 bekend. Het is daarom verrassend dat er bij de graafwerkzaamheden (nr. 2) scherven uit de 12e eeuw naar boven zijn gekomen (3) (afb. 2).

De aanwezigheid van deze scherven en een over het geheel genomen redelijke hoeveelheid scherven uit de produktieplaatsen Pingsdorf en Andenne duiden erop dat de nederzetting ruim 50 jaar voor de eerste vermelding, dus aan het einde van de 12e eeuw, is ontstaan. Deze datering lijkt heel waarschijnlijk, gezien het feit dat in 1170 de Allerheiligenvloed plaatsvond. Deze vloed sloeg zo veel veen weg uit het Almere-gebied, dat er rond de zo gevormde aanzet tot de Zuiderzee een veel betere afwatering van de veengebieden kon plaatsvinden (4). Door deze afwatering bleek het mogelijk de veengebieden in de Eem-mond te ontginnen én te bewonen. De geheel onverwachte tweede concentratie van vondsten (afb. 1, nr. 3) bleek mede gezien de vondst van spinsteentjes afval van een woonplaats te zijn (5) (afb. 3a). Het afval is iets later dan dat van de eerste plek en dateert uit het midden van de 13e eeuw. Een kaart uit 1624 leerde ons waarom de 13e eeuwse mens juist die plek had gekozen om te wonen. Op deze kaart staat namelijk een waterloop vermeld, die precies bij de vindplaats de Eem instroomde.

De 13e eeuwse mens zal deze waterloop waarschijnlijk zowel als ligplaats voor zijn schepen, als ook als vuilstort hebben gebruikt. Opmerkelijke vondsten van deze plek waren twee loden gewichten met een onbekend gebruiksdoel (afb. 3b).

De grote hoeveelheid scherven die bij deze plek ook naar boven kwam leende zich er goed voor om procentueel bewerkt te worden (afb. 4). Hierbij valt op dat het percentage import aardewerk (Andenne en Proto-steengoed) vrij klein is, tegen een grote hoeveelheid kogelpot. Deze kogelpotten werden lokaal vervaardigd en vallen in de 13e eeuw op door de, als versiering, aangebrachte vingerstrepen (afb. 5). Gezien het kleine percentage

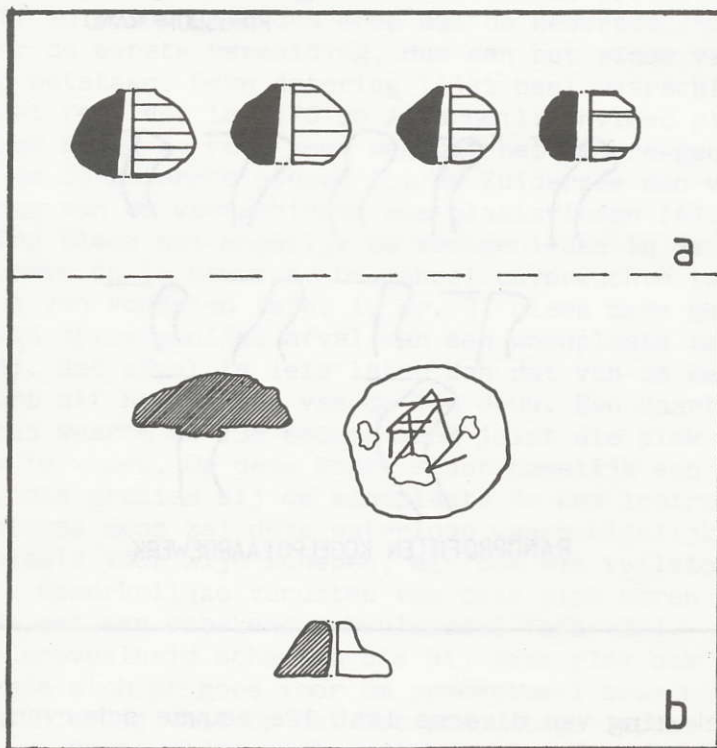
Afb. 2.

Tekening van diverse laat 12e eeuwse scherven,
 schaal 1:2.

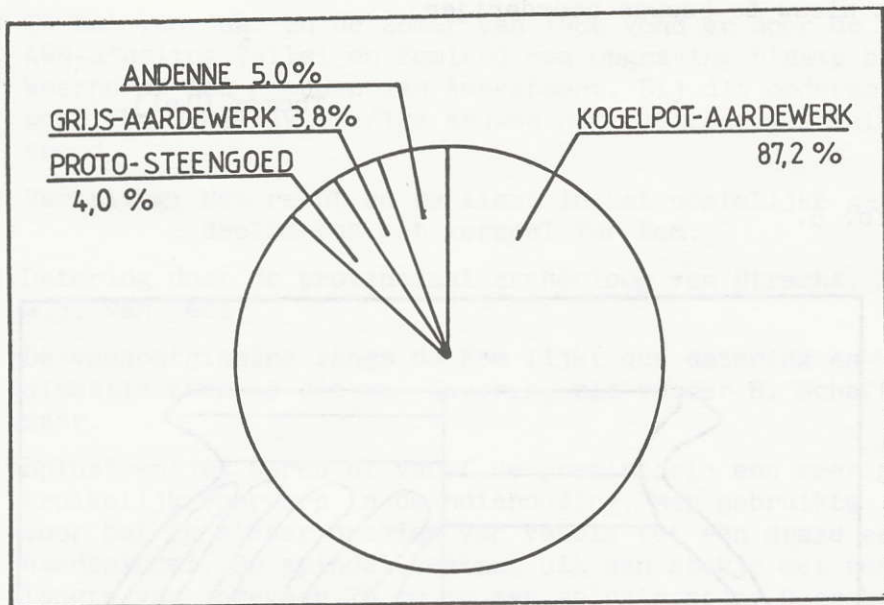
import-aardewerk en de grote hoeveelheid kogelpotaardewerk was het kerspel in het midden van de 13e eeuw een vrij agrarische gemeenschap en nog niet de latere doorvoerhaven naar Amersfoort. De afsnijding heeft dus scherven opgeleverd uit de late 12e, de 13e en hier en daar ook uit de 14e eeuw. Recentere scherven kwamen niet naar boven. Toch is bekend dat de nederzetting op de oostelijke Eem-oever tot in de 16e eeuw heeft bestaan. Waarschijnlijk zullen de latere kerspelbewoners niet zo dicht bij de Eem hebben gewoond, maar achter een op een zekere afstand van de Eem gelegen dijk.

Afb. 3

- a. Tekening van vier spinsteentjes, schaal 1:2
 b. Tekening van twee loden gewichten, schaal 1:2

Afb. 4.

Cirkeldiagram van de gevonden scherven.

Slot

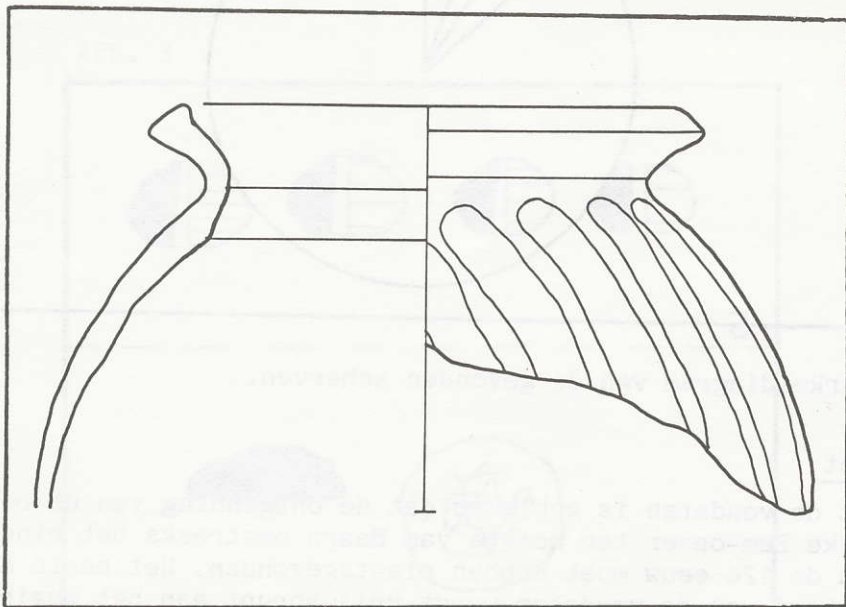
Uit de vondsten is gebleken dat de ontginning van de oostelijke Eem-oever ter hoogte van Baarn omstreeks het einde van de 12e eeuw moet hebben plaatsgevonden. Het beeld aan de hand van de vondsten wordt vrij abrupt aan het begin van de 14e eeuw afgebroken. Het lijkt dus waarschijnlijk dat de Eem omstreeks die tijd bedijkt is.

Aan de oppervlakte is heden niets meer te zien van de laat-middeleeuwse nederzetting. Uit de vondsten bij graafwerkzaamheden blijkt dat de grond wel vol zit met stukjes die kunnen bijdragen tot het verder oplossen van de puzzel rond deze nederzetting. Ik zou mijn verhaal willen besluiten met de hoop uit te spreken dat bij de komende ruilverkaveling van het Eemland rekening gehouden wordt met de archeologische waarde van dit gebied. En ik hoop dat de archeologische

resten niet verloren zullen gaan door nieuw te graven sloten
en nieuw te bouwen boerderijen.

Thomas Cleij.

Afb. 5.

Tekening van een randfragment van een inheemse kogelpot,
schaal 1:2.

Noten

- 1) In het voorjaar en de zomer van 1986 vond er door de AWN-afdeling Vallei en Eemland een opgraving plaats bij Weerhorst ten noorden van Amersfoort. Bij dit onderzoek werd een mogelijk 11e/12e eeuwse nederzetting gelokaliseerd.
- 2) Vertaling: Het recht en de tiend in het oostelijke gedeelte van het kerspel Ter Eem.
- 3) Datering door de provinciaal archeoloog van Utrecht, W.J. van Tent.
- 4) De veenontginning langs de Eem lijkt qua datering en situatie zeer op die van Keveren, zie verder H. Schaftenaar.
- 5) Spinsteentjes waren al vanaf de prehistorie een zeer gebruikelijk voorwerp in de huishouding. Men gebruikte voor het in elkaar draaien van vezels tot een draad een handspindel. De spindel bestaat uit een stokje met een lengte van ongeveer 20 cm en een spinsteentje. Door het steentje loopt een opening waarin het spinhoutje wordt vastgeschoven. Voor het vormen van een draad wordt het spinhoutje, waar aan de bovenzijde een pluk wol of vlas bevestigd zit, tot rotatie gebracht; het spinsteentje dient daarbij als vliegwiel.

Geraadpleegde literatuur:

- AWN, mededelingen Vallei en Eemland, 10e jaargang nr. 3.
- J. Baart e.a., Opgravingen in Amsterdam, Amsterdam 1977.
- A. Johanna Maris, Eemnes, rechtsgeschiedkundige ontwikkeling van gemeente en waterschap, Utrecht 1947.
- J.V.M. Out, De beide Eemnessen, TVE 4e jaargang nr. 2, mei 1986.
- H. Schaftenaar, Keveren en de veenontginning ten oosten van Muiden, TVE 5e jaargang nr. 2, mei 1987.
- A.C.J. de Vrankrijker, De Eembrug, Baarn 1961.

UIT MIJN KEUKEN

Een boek van Aaltje, de volmaakte en zuinige keukenmeid.

Soms is het toeval je genadig. In het laatste nummer van Baerne werd gevraagd: "Hebt u een goed boek gelezen... schroomt dan niet uw ervaringen op papier te zetten". Dan kom je 's maandagsmorgens de Oudheidkamer binnen en het eerste wat je wordt vertoond is... een boek! Een Baarns ingezetene schonk de Historische Kring een kennelijk vaak gebruikt exemplaar van Aaltje, de volmaakte en zuinige keukenmeid, voor koks, keukenmeiden en huismoeders. Het betreft een kookboek dat al in 1804 het licht zag en dat in 1867 een veertiende druk beleefde. Nu zeggen een heleboel mensen natuurlijk: Wat heb je nou aan zo'n boek? Zij denken vermoedelijk uitsluitend aan recepten uit lang vervlogen tijden. Zij denken verkeerd: dit boek geeft een uitstekende kijk op het leven van vroeger. Het is niet louter een kwestie van rozenkoekjes, sjeusoep en herteborst; tussen de regels door leer je veel over het leven van alle dag in de vorige eeuw. Aaltje schreef volgens haar zeggen voor iedereen en in haar boek zijn ook opgenomen voorschriften om de honneurs waar te nemen, de kunst om voor te snijden, een rangregeling van wijnsoorten en tenslotte, mirabile dictu, een huisapotheek. In het oerboek van 1804 komen deze extra's niet voor; zij werden van lieverlede ingelast. Het eerste begin was moeilijk. Er bestonden weliswaar enkele kookboekjes, maar in het algemeen ging het voornamelijk om geschreven recepten, die van moeder op dochter overgingen. Aaltje dacht slim te zijn met haar keukenboek, maar vóór het tot publikatie kwam kreeg zij een teleurgestelde brief van een "welgemeenende vriend", wiens naam verzwegen werd. Hij schreef o.a.: "Wel, hoe hebt gij er toe kunnen komen om een keukenboek buiten mijn weten te vervaardigen? Ik had dit niet van u gedacht, daar wij immers zoovele jaren met elkander in één huis gediend hebben?" Hij verwijt Aaltje "achterhoudendheid", ook heeft hij vernomen dat haar handschrift "eene juist niet algemeene goedkeuring wegdraagt".

Hij heeft zelf een manuscript gereed liggen en vraagt of de schrijfster met hem een werkje wil samenstellen. "Hoor meid lief, ge hebt verkeerd gedaan", is zijn slotwoord, maar hij wil erg graag met haar samenwerken. Alzo geschiedde en op 24 juni 1804 schrijft een opgeluchte Aaltje dat de samenwerking uitstekend is verlopen. Het boek raakte op den duur uitverkocht en de uitgever vroeg om een nieuwe bewerking. Er waren inmiddels verschillende andere Aaltjes opgedoken. "Er zijn menschen die mij op mijn ouden dag in de wielen rijden, maar ach, daar stoor ik mij niet aan", zegt zij gelaten in haar voorwoord. Uit een brief van 1839 van Aaltje's petekind en erfgename blijkt dat er sprake moet zijn van "twistende partijen, die door de uitgever tot rust zijn gebracht". Weer kwam er dus een authentieke Aaltje uit en het exemplaar dat nu in de Oudheidkamer is ondergebracht stamt, zoals reeds gezegd, uit 1867. Het werd uitgegeven bij Noothoven en Van Goor te Leiden en kostte de niet onaanzienlijke som van f 1,20. Al bladerende kom je tot verrassende ontdekkingen. Hygiëne speelde ook meer dan honderd jaar geleden een belangrijke rol. De schrijfster houdt de lezers in haar inleiding voor dat zuiver gereedschap de spijs wel doet smaken en dat het "wasschen van vleesch en het nauwkeurig verlesen en wasschen van groenten" van het grootste belang was. Dat wassen moest gebeuren met regenwater. En dan besef je eensklaps dat er in de negentiende eeuw nog geen waterleiding bestond. Men werkte met pomp en regenton. Wij, met onze uitgebreide plens- en badcultuur, kunnen ons niet meer voorstellen dat er zo'n honderd jaar geleden nog zuinig met water moest worden omgesprongen, getuige het kinderversje:

Hoe heerlijk is de zaterdag
 Het einde van de week
 Wanneer ik mij weer wassen mag
 In 't kuipje op de bleek.

Zelfs in het begin van onze eeuw kende men nog lang niet overal in ons land de zegeningen van stromend water. Een tachtigjarige vertelde mij dat men in haar huis aan de kust elke dag duizend slagen met de pomp moest doen om de water-

tank te vullen en wie naar de WC was geweest moest dertig slagen bijtanken.

Ons dorp was voorlijk op het gebied van waterverschaffing. Tegen het eind van de vorige eeuw werden er in Baarn hoe langer hoe meer statige behuizingen en dure villa's gebouwd, die vaak op een eigen waterinstallatie konden bogen. In 1883 besloot de gemeenteraad om over te gaan op waterleiding. Er gingen brieven uit naar de Utrechtse Waterleiding Maatschappij en na vele besprekingen en tal van strubbelingen was het op 24 april 1885 zo ver: er spoot een prachtige (tijdelijke) fontein in het Amaliapark. Heel Baarn liep uit om dit wonder te aanschouwen. Het was de enige feestelijke noot bij deze gebeurtenis, omdat burgemeester Teding van Berkhout in die week was gestorven. Men had natuurlijk wel gehoopt op enig ceremonieel, want Baarn was de tweede gemeente in de provincie Utrecht die door de U.W.M. werd bediend. Op 1 mei werd de leiding officieel in gebruik gesteld; het feest van de kraan was begonnen! Veel aftrek had de nieuwigheid vooralsnog niet; men geloofde niet zo erg in drinkwater uit een kraantje. Van lieverlede zegevierde de noviteit en nog geen twintig jaar later werd de noodzaak ingezien van de bouw van een watertoren. Door het grotere verbruik, waaraan ongetwijfeld het Badhotel mede debet was, kwam de waterdruk wel eens in het gedrang. In 1903 verrees op het hoogste punt van ons dorp - de Sophialaan - een imposant bouwwerk. Iedereen kon nu naar hartelust tappen.

Ondertussen zwoegde Aaltje in haar tijd voort met emmers en akers. Zij wist niet beter. Wel was water een noodzakelijk iets in haar keuken. Alles moest voor het gebruik grondig gereinigd worden: met vlees, vis en groenten moest men terdege uitkijken. De slaggers van toen kenden geen koelcel, de visman evenmin en groenten waren weliswaar onbespoten maar er zaten nog al eens wurmpjes en andere ongerechtigheden in. Dus ging alles eerst in de teil, daarna kon met het toebereiden worden begonnen. Hoe? Lees maar eens het klaarmaken van een wildezwijnskop. "Brand den kop in eene heldere vlam af, wrijf hem dan sterk met een tichelsteen opdat alle haren eraf gaan, schrap hem vervolgens met

14^e DRUK.

PRIJS f. 1.20.

AALTJE

DE VOLMAAKTE EN ZUINIGE

KEUKENMEID

NIEUW NEDERLANDSCH KEUKENBOEK
KOKS, KEUKENMEIDEN EN HUISMOEDERS
VOOR

GEVOLGD DOOR EENE HUIS-APOTHEEK

LEIDEN, D. NOOTHOVEN VAN GOOR.

een mes af en maak hem schoon zooals het behoort". Zo gaat het relaas een poosje voort en tenslotte komen wij aan de ingrediënten voor het gerecht toe: grof spek, welbestreken met zout, peper, gestooten nagelen, notemuskaat, gehakte uien en pieterselie. De kop wordt daarna gevuld met grote en kleine uien, gele rapen, pastinaken en citroenen en gekruid met laurier, marjolein en rozemarijn. Het heerlijk werd in een servet gebonden en in een koperen ketel met water en wijn te koken gezet.

Natuurlijk at men niet iedere dag zo'n delicatessen. Men hield het op kalfs-, rund-, schape- en varkensvlees. Sommige gerechten klinken ons wat vreemd in de oren: kalfskarwei blijkt een stoofpot te zijn van lever, hart en nieren. Ook had men blijkbaar een voorliefde voor varkens- en schapenoren. Of sprak hier de portemonnaie een woordje mee?

In de alfabetische opgave staan soms vreemde namen: binjees, amulet, aspersieboonen. Tomaten kende men nog niet. Wel komen we de artisjok tegen die met een saus van fijngewreven tarwebrood, wijn, water, boter, suiker, nootmuskaat en een paar eierdooiers werd opgediend. Smakelijk eten!

Op een eitje meer of minder werd niet gekeken; tien of vijftien stuks in een recept vormden geen uitzondering. Ooit van "eilombers" gehoord? Het blijkt een mengsel te zijn van wijn met water, twaalf "dojers van eieren" en wat suiker, dat boven het vuur werd dikgeroerd. Zoetigheden werden ook in eigen keuken vervaardigd en likkebaardend lees je over tal van taarten, waarbij de Tooverkoek, waarin een pond gruttemeel en veertien eieren werden verwerkt, sterk tot de verbeelding spreekt. En wat te zeggen van een rijstschotel met appelen, die Rep je de brui heet? Of van hoerendrekjes, een vriendelijk koekje? 't Is allemaal te veel om op te noemen.

Maar onze voormoeders moesten ook waken over de gezondheid van het gezin. Gelukkig beschikte men over tal van huismiddeltjes. Honderd jaar geleden draafde men niet met allerlei kwaaltjes naar de huisarts, zoals velen van ons tegenwoordig plegen te doen in de wetenschap dat de verzekering toch wel betaalt. Je ging niet zo maar naar de dokter toe. Als je last van hoofdpijn had legde je een

citroenschil op je voorhoofd en pootte je voeten in een teiltje warm water. Kiespijn bezwoer je met een "wolletje" nagelolie, ook wilde het "rooken van tabak" er wel tegen helpen. Voor brandwonden bestond een ingewikkeld recept en bij flauwvallen en bezwijmingen, een veel voorkomend euvel bij jonge vrouwen in die tijd, hielp geest van ammoniak. Als je dat onder je neus kreeg was je gauw weer bij je positieven. Koorts kon men bestrijden door een ei, dat op denzelfden dag gelegd was, te klutsen met veel zout en daarmee de polsen in te smeren. Winterhanden en -voeten, hoest, hardlijvigheid, hartkloppingen en een bedorven maag, overal wist men wel raad op.

Als je dit allemaal leest - ook aan het inleggen van groenten, het pekelen en roken van vlees, het maken van jams wordt ruimschoots aandacht geschonken - dan ben je toch heimelijk blij dat je in 1988 leeft. We zijn verwend met koelkast, oven en grill; we grijpen luchthartig naar kant en klaar maaltijden en diepvriesprodukten. Taart, koekjes en ijs halen wij bij de banketbakker en in de apotheek kun je terecht voor alle mogelijke geneesmiddelen. Wij hoeven geen water te pompen, geen fornuis aan te maken; we draaien de heetwaterkraan open en gebruiken de magnetron. Aaltje had heel wat meer werk te verzetten in haar tijd, maar zij deed het kennelijk met plezier en liet anderen daar graag in delen.

E. Witsenburg-Horsman.

0-0-0-0

LODEWIJK VAN DEYSSSEL VOND ZIJN EERSTE BAARNSE
JAREN "ONVERGANKELIJK STRALEND VAN SCHOONHEID
EN GEDRENKT MET POEZIE"

Op de driesprong Jacob van Lenneplaan, Dillenburglaan en Waldeck Pyrmontlaan staan twee huizen tegenover elkaar die achtereenvolgens werden bewoond door Lodewijk van Deysse, die leefde van 1864 tot 1952. Van 1893 tot 1918, dus in totaal vijfentwintig jaar, heeft de beroemde letterkundige tachtiger daar op Hoog-Baarn gewoond. Lodewijk van Deysse, schuilnaam voor Karel Joan Lodewijk Alberdingk Thijm, was de zoon van de koopman, letterkundige en hoogleraar Joseph Alberdingk Thijm, die een belangrijke rol speelde in de katholieke emancipatie van de tweede helft van de vorige eeuw. Zoon Karel, die in 1864 in Amsterdam werd geboren, werkte aanvankelijk in de boekhandel van zijn vader, tot hij in 1881 voor een literaire carrière koos. L. van Deysse, zoals hij zich toen ging noemen, wijdde zich zijn verdere leven aan de "Hooge literatuur". Zijn werk heeft een heel sterke autobiografische inslag en toen hij, 29 jaar oud, met zijn vrouw Catharina Horijs in Baarn kwam wonen, had hij al naam gemaakt als schrijver. Hij had sterk de aandacht getrokken met zijn naturalistische romans Een liefde (1888) en De kleine Republiek (1889). Het laatstgenoemde boek was een evocatie van zijn kostschooljaren op Rolduc. Maar ook in Een liefde vertelt hij veel over zijn eigen leven en dat boek is tot voor kort steeds herdrukt. Evenals die andere Tachtiger Frederik van Eeden blijft Van Deysse nog altijd goed leesbaar.

Het is de grote verdienste van Dr. Harry G.M. Prick, conservator van het Nederlands Letterkundig Museum in Den Haag, dat briefwisselingen en veel andere teksten van Van Deysse met veel toelichting werden uitgegeven. Prick heeft de schrijver voor nieuwe generaties toegankelijk gemaakt en hij heeft deze "heroiesch-individualistische" dandy weer laten spreken in een reeks boeiende publikaties.

In zijn Baarnse jaren was Van Deysse met Albert Verwey oprichter en redakteur van het Tweemaandelijksch Tijdschrift, dat werd voortgezet als De Twintigste Eeuw, welk blad ten-

slotte werd opgenomen in De nieuwe Gids. In Baarn schreef Van Deyssel zijn schetsen uit een Kind-leven (1902), beter bekend als De Adriaantjes en Het leven van Frank Rozelaar (1911), twee werken die later door Prick naar het handschrift en voorzien van inleiding en aantekeningen opnieuw werden gepubliceerd. Van Deyssel had in die jaren ook een uitgebreide briefwisseling met de arts en schrijver Van Eeden, de toneelspeler Arnold Ising Jr. en de letterkundige Albert Verwey. In die brieven komen we herhaaldelijk Baarn tegen, maar een ware literaire goudmijn voor de Baarnse tijd van Van Deyssel is het werk Gedenkschriften (met name Deel II), dat in 1962 door Prick naar het handschrift en met veel annotaties is uitgegeven. De teksten van dat tweede deel schreef Van Deyssel in de jaren dertig en veertig (veel in 1937).

Villetta

Het eerste huis dat Van Deyssel in Baarn bewoonde was Villetta op de Eemnesserhoog, nu Van Lenneplaan 55. Het huis is op het ogenblik het best te zien vanaf de Dillenburglaan. In juni 1937 schrijft hij in een terugblik:

"In Villetta te Baarn woonde ik van 1 September 1893 tot 1 Mei 1901. Het was een zomerhuis, dat werkelijk niet een beteren naam had kunnen hebben. Want het was een "villa". De huizen, niet naar omvang, maar naar hun karakter, te verdeelen zijnde in kasteelen, heerenhuizen, villa's en burgerhuizen, zoo behoorde Villetta tot de villa's, èn was klein, dus niet villa, maar Villetta. Het was gebouwd in een tijd, toen er te Baarn niet honderden groote villa's, niet vele voortreffelijke wegen waren, maar alleen het dorp, met een enkele villa daar buiten, en, in de omgeving, groote kasteelen, buitenplaatsen, en verder... bosschen aan de eene en polders aan de andere zijde. Het was een kleine witte villa, met een naar verhouding grooten tuin er om heen, waarin onder andere zeer oude en zeer hooge boomen, waarbij groote populieren, stonden, gebouwd door een Amsterdammer, die, op een klein half uur afstand van het dorp Baarn, voor 's zomers iets wilde hebben midden in het bosch".

Van Deyssel vertelt hoe hij in die jaren rond de eeuwwisseling onder meer omging met de dichter Willem Kloos (ook een Tachtiger), met de dichter P.C. Boutens, Frederik van Eeden, de architect K.P.C. de Bazel, de schilder Antoon Derkinderen, de componist Dr. Alphons Diepenbrock en de schilder Jan Toorop.

De dokter en de pastoor

In Baarn ging hij ook om met dokter Van Leersum en zelfs met pastoor P.J.C. Kok, hoewel hij al sinds maart 1883 niet meer praktizerend katholiek was, nadat hij katholiek was opgevoed. Kees Verwey, die een portret van Van Deyssel schilderde, beschreef hem als "heel erg katholiek in zijn doen en laten, een soort heel hoge deken of kardinaal". Maar feitelijk was Van Deyssel een extreem individualistisch en hoogst excentriek persoon die zich aan geen kerk kon binden.

In de Gedenkschriften beschrijft hij zijn eerste Baarnse huis: "Boven de aan zijn bovenzijde boogvormige dubbele-deur, die de glazen voordeur van Villetta was (nu aan de Dillenburglaan, H.Br.) stond met zwarte letters op den witten muur de naam van het huis. Er was daar geen gang. Door de voordeur kwam men onmiddellijk in den kleinen hall, die gemeubeld was met een 17e-eeuwsche "leeuwenkast" en een Empire-buffet, en waar hingen de levensgrootte 17e-eeuwsche portretten van den heer en mevrouw Schaep, in de 17e eeuw gezant van Nederland in Zweden, geschilderd door Palamedesz. Deze Schaeps waren verwanten van de 17e-eeuwsche Thijms. Zoo waren hun portretten in de familie gekomen. Links van dit vertrek was de kleine eetkamer, uitkomend in de warande, rechts mijn studeerkamer. Daar achter een slaapkamer. Achter een glazen deur met gekleurde ruiten tegenover de voordeur was een gang, waarop uit kwamen links de keuken, recht vooruit een tweede slaapkamer, en rechts de trap naar boven. Boven waren twee kleine zolders en, boven den hall, een logeerkamertje met balzon."

Dit alles noteert Van Deyssel dus zesendertig jaar nadat hij, in 1901, uit Villetta vertrok. Hij vervolgt zijn memoires "Aan Villetta heb ik de beste herinneringen. Het had iets eigenaardigs, iets poëtisch, vergeleken bij de andere huizen uit den omtrek daar. Vooral komt dat uit bij de herinnering

aan den in den herfst rood geworden wilden-wingerd, die zich slingerde door het houten lat-werk, dat neer hing van het dak der warande naast, en van de afdakjes, die de warande eenigzins voortzetten, vóór het huis. En dan de drie hoge populieren die boven alle struiken en boomen van de omgeving uit-staken en wier bladerentorens dat bizondere ritselgeluid voortbrachten, gelijkend een fluisterkoor, terwijl hun blaadjes zich wendden en glanzend werden bij de aanraking door den wind, om daarna zich weer te wenden en mat te worden in het oogenblik hunner onbewegelijkheid. Zeer hoog opwaarts, naar den hemel, reikten die drie populieren." Bij Villetta, zo vervolgt Van Deyssel in zijn terugblik, "was ook een groote oude kastanjeboom in den tuin die, met de seringe-, jasmijn- en andere struiken er om heen, een voor den regen ondoordringbare tent vormde. Daar dichtbij zaagde en hakte ik de lange boomen, die ik van De Jong Schouwenburg's landgoed Buitenzorg, aan de ándere zijde van den Amsterdamschen straat-weg kreeg."

In de Gedenkschriften wordt verteld hoe "men wandelde van Baarn naar Hilversum alleen over Buitens":

"Op twee- à driehonderd meter van mijn huis begon het landgoed Buitenzorg, bewoond door De Jong Schouwenburg, vervolgens door Schimmelpenninck (den Grafelijken, niet den Baronnetak) en daarna door de familië De Brauw, met wie ik omstreeks 1903 in 't bizonder bevriend zou worden. Men wandelde dus naar Hilversum over Buitenzorg, grenzend aan Groenevelt, het kasteel van Taets van Amerongen, door welks prachtige lanen men de wandeling voortzette tot aan Heidepark van Van den Wall Bake, en zoo door Heidepark tot de eerste huizen van Hilversum."

De Baarnse zware lucht

Na een uitvoerige beschouwing over de schilder Derkinderen zegt Van Deyssel het volgende over ons dorp:

"De lucht te Baarn was zeer "zwaar". De lucht in of bij bosschen is altijd zwaar, vooral in laag gelegen streken. De regen blijft ook lang in de boomen achter en de grond onder de boomen is na regen minder gauw weer droog, dan de grond in "het opene, wijde". De menschen te Baarn waren het eens over de zwaarheid van de lucht. Ik heb echter niet iemand ontmoet, die dááróm verhuisde naar een ander oord."

Lodewijk van Deysel (1864-1952)

Van Deyssel hield niet alleen van Baarn om het bos, maar ook om de polders. En hij genoot van de Zuiderzee, zoals die zich bij Spakenburg vertoonde: "Tot de wandelingen, die ik van Villetta uit maakte, behoorde er ook eene door de polders over Spakenburg naar Bunschoten en over den Zee- en den Eemdijk terug, een tocht van vijf uur ongeveer. In geen van beide plaatsen was een hôtel, restaurant, café of herberg. Deze dorpen waren nog van een prachtige ongerepteheid. Door automobilisten gemeden, omdat zij er gemolesteerd werden. Elke onbekende bezoeker werd met achterdocht en afkeer aangekeken. De bevolking nog in de uit zeer oude tijden afkomstige kleederdracht. Voor de ruitjes der huisjes de door de bevolking gemaakte poppen in de zelfde dracht. Het mooiste oogenblik dezer wandeling was wanneer men, na aan het einde van een straat reeds masten en zeilen op schepen boven den dijk te hebben zien uitsteken, den dijk beklimmend plotseling van aangezicht tot aangezicht de zee zag. De zee, met de met zware steenen bekleede dijkhellingen, was toch altijd iets anders als de wateroppervlakte van ondergelopen polders. Daar was zij dan. Daar was men er plotseling vóór, plotseling tegenover het onafzienbaar vloeiend, golvend tapijt. Het was maar de Zuider Zee. Men wist dat zij zeer ondiep was. Maar daaraan dacht men niet. Dat zág men niet. Die dorpjes met die zee waren even vreemd, en aantrekkelijk als het Buitenland."

Lange wandelingen

Van Deyssel heeft in zijn Baarnse tijd een grote literaire produktie gehad en hij ontving er veel vrienden, als Herman Gorter, de dichter van Mei; de dichter P.C. Boutens uit Utrecht; en uit Bussum de arts-schrijver Frederik van Eeden, "een mensch die ongeëvenaard veel opvattingen en idealen in zich vereenigde", "een zeer buitengewoon man". Hoewel van Deyssel veel tijd achter de schrijftafel doorbracht, zorgde hij toch ook voor zijn fysiek welzijn, door nu en dan lange wandelingen te maken. Zo liep hij heen en weer naar Hilversum en naar Bussum en soms zelfs naar Amsterdam. Wie doet hem dat nu nog na? Maar hij reisde ook met de trein naar Amsterdam: Op 14 augustus 1896 vertrekt hij van het station Baarn om 12.23 uur en hij komt aan in Amsterdam om 13.11 uur, dus een rit van 48 minuten, ruim driekwartier. Nu doet de stoptrein

er ook 44 minuten over, dus het gaat tweeënegentig jaar later niet veel vlugger. Wel heel veel vlugger was in die tijd de post. Een briefkaart die op 7 februari 1899 door Van Deyssel, blijkens de stempels, tussen 11 en 12 uur 's morgens in Baarn werd gepost, arriveerde tussen 1 en 2 uur 's middags in Bussum. Kom daar nu eens om. En over de correspondentie van Van Deyssel gesproken: ik heb hier een briefkaart voor me die hij op 22 september 1917 uit Amsterdam ontvangt. Het schrijven is gericht aan: Weledel Zeergeleerden Heer Alberdingk Thijm Baarn. Nader adres was kennelijk niet nodig. Op het Baarnse postkantoor wist men wie hij was en waar hij woonde.

Vermeldenswaardig is ook, dat Van Deyssel zich een strenge dagorde oplegde. Als voorbeeld noteer ik hier zijn dagorde van 29 oktober 1897:

7 u. op; 7-7.25: aankleeden; 7.25-7.40: wandelen; 7.40-8: ontbijt; 8-12: werken; 12-12.30: wandelen; 12.30-1: 2e ontbijt; 1-1.30: wandelen; 1.30-2.30: slapen; 2.30-3.30: wandelen; 3.30-6: werken; 6-7: eten; 7-8.30: licht werk; 8.30-9: uitspanning in huiskamer; 9-10: licht werk; 10-10.30: nacht-toilet; 10.30-7: in bed. Van Deyssel noemt dit: het Goede Leven.

In die periode van zijn leven op Villetta in Baarn, het na-jaar van 1897, overkomt Van Deyssel "het lotgeval", dat hem zal inspireren tot het schrijven van Het leven van Frank Rozelaar. Dit lotgeval werd veroorzaakt door een drieledige reactie, een atmosferische, een psychische en een spiritualistische. Van Deyssel zegt daarover: "De atmosferische bestond uit het uitbreken van een langdurige weërperiode in deze lage, onder zware lucht gelegen en dikwijls sombere, boschrijke streek, van een weërperiode, zoo als die wellicht nog nimmer daar was voorgekomen."

"De te gelijk met deze atmosferische zich voordoende psychische reactie bestond in het ontdekken van de Waarheid in de Liefde door dezen mensch." (Van Deyssel zelf).

"De spiritualistische eindelijk was de overwinning in het bewustzijn van de schoonheid der uiterlijke wereld op de schoonheid der geesterabstracties." Van Deyssel concludeert dan: "Dit drie-deelige en drieledige levenslotgeval viel den hierbij betrokkene te beurt en veroorzaakt, dat in de her-

inneringsvoorstelling de verblijfplaats te Baarn van de periode 1893-1901 als onvergankelijk stralend van schoonheid en gedrenkt met poëzie gezien wordt." Dat slaat dus op de tijd dat hij in Villetta woonde. Hij noteert deze terugblik op 10 juni 1937.

Het leven des geestes

Op 11 juli 1937 zegt Van Deyssel over de Baarnse jaren tussen 1893 en 1901:

"In den Villetta-tijd werkte ik op verschillende manieren. Gij wilt wel zoo goed zijn U er rekenschap van te geven, dat hier iemand leefde, voor wien het leven des geestes de alles overheerschenden hoofdzaak was. Men had geen betrekingsplichten waar te nemen, men had niet een bank of koophandel te doen gedijen, men had zich alleen met den eigen "geest", - dat is het geheel en het complex van het gedachten- en gevoelsleven - bezig te houden. Men leefde lijdelijk, afwachtend. Men wachtte af de indrukken, die elken nieuwen dag weêr zouden worden ontvangen, als kleine bizonderheden, tegenover de afwachting van de geestesstaten, die zich wellicht zouden voordoen, als de groote gebeurtenissen. Met geen der groote dingen van regeering, staatkunde, Kerk, was men verbonden. De verbindingen met de menschheid bestonden uit het gezinsleven en het vriendenverkeer. Ook stond men geheel buiten de maatschappelijke zijden van het Kunst- en Letteren-leven."

Dit dan het verhaal over Van Deyssels jaren in Villetta, zijn eerste huis in Baarn, waar hij zulke goede herinneringen aan bleef behouden.

Wordt vervolgd

H. Bronkhorst.

INGEZONDEN

Naar aanleiding van onze oproep in het vorige nummer van "Baerne" om kopij te mogen ontvangen van onze leden, maakt mevrouw J.H.A. Beeke uit Veenendaal ons attent op het deze zomer uitgekomen boek van de heer H.P. Deys "De Gelderse Vallei" geschiedenis in oude kaarten. Uitgave Hes Utrecht ISBN 90-6194-077-x geb.

Een uitgebreide literatuurlijst met meer dan 160 verwijzingen, een opgave van de geraadpleegde archieven en collecties (o.a. te Madrid en Wenen) en een index op persoons- en plaatsnamen geven een indruk van het vele werk dat verzet is voor dit boek uitgegeven kon worden. Behalve van de afbeeldingen in het boek worden ook beschrijvingen met verdere informatie (o.a. waar de kaarten zich bevinden) gegeven in totaal 690 nummers.

Het behandelde gebied ligt ten oosten van de Eem Bunschoten-Nijkerk en eindigt bij de Rijndijk Wageningen-Rhenen.

Baarn valt hier dus wel buiten, maar van Ter Eem is een kaart opgenomen en aan dat gebied over de Eem wordt aandacht besteed. De vele twisten, overstromingen door dijkdoorbraken of slechte afwatering in de veengebieden en de oorlogen o.a. tijdens Philips II hebben ertoe geleid dat er veel, meer of minder uitgebreide kaarten in dit gebied zijn vervaardigd.

Dagelijks Bestuur van de Historische Kring "Baerne"

Voorzitter : F. Zorn
Secretaris : F. Muts-Snel
Peningmeester : E. v.d. Steeg

Secretariaat : F. Muts-Snel, Gaslaan 41, 3741 WJ
Baarn, tel. 02154 - 17526

Ledenadministratie : N. Kuyt-Smit, Van Wassenaerlaan 16,
3742 AH Baarn

De lidmaatschapskosten van de H.K. "Baerne" bedragen:

f 35,-- per jaar per gezin
f 25,-- per jaar voor een individueel lid
f 12,50 per jaar voor een jeugdlid (14 t/m 18 jaar)

Postadres van de H.K. "Baerne" : Postbus 326
3740 AH Baarn

Bankrekeningnummer : 30.47.28.292

Postbanknummer : 4192133

"Baerne" verschijnt viermaal per jaar.

Losse nummers à f 3,-- verkrijgbaar bij N. Kuyt-Smit,
Van Wassenaerlaan 16, 3742 AH Baarn.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, micro-
film of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schrifte-
lijke toestemming van de redactie.